

Aguilera, una vida en la penombra

EVA VÁZQUEZ

Revisant la vida de Josep Aguilera, quan ara es compleixen quaranta-un anys de la seva mort, apareixen episodis lluminosos i gratificants, no solament sobre la seva persona, sinó també sobre aquella Girona dels anys trenta que ell va conèixer, activa i remoguda, sense deixar de ser íntima. Però també hi ha zones obscures, que s'il·luminen només fugaçment, fragments de la vida que s'apaguen amb les persones, perquè els fenòmens interiors rarament deixen rastre. Cal aprendre a navegar per aquest territori d'ombres que és sempre la vida d'algú que ja no ens pertany, no pas per embellir-lo –tampoc per embrutar-lo–, sinó per acostumar la vista a la llum dèbil que projecten. Entrem en terra de penombra: si sabem observar bé, potser entreveurem el perfil d'Aguilera en el bosc de les paraules. Mireu-lo un instant abans que la llum torni a apagar-se (1).

Primers anys i partida

Josep Aguilera i Martí va néixer a Salt, en un edifici del carrer Mollera que feia costat amb els quadres del veterinari Joaquim Ravetllat, a les 8 del vespre del 4 d'agost de 1882. El seu pare, Francesc Aguilera, natural d'Igualada, era propietari de la tartana que feia el trajecte de Salt a Girona, encara que el 1879 es decidiria a instal·lar també, als baixos de la casa, un cafè que el popularitzaria entre els seus veïns com "en Xicu del cafè". De la seva mare, Maria Dolors Martí, se'n sap ben poca cosa, només que va morir quan Josep Aguilera encara era un nen. És a causa d'aquesta mort inesperada que el pare decideix abandonar el negoci de Salt i traslladar-se a casa d'un germà seu que vivia a Barcelona, Emili Aguilera, el qual també regentava un cafè, a la Rambla de Canaletes, tocant a plaça Catalunya. El moment d'aquesta partida pot situar-se pels volts de 1891, any que el cafè del carrer Mollera i el nom del seu propietari desapareixen del registre de Contribució Industrial de Salt (2).

D'aquests anys d'infantesa i adolescència a Barcelona es tenen escasses notícies. Sabem, però, que Aguilera, amb 13 anys, col·labora en el tràfec del cafè de l'oncle fent de cambrer, i que en aquesta mateixa edat comença a aprofitar les estones lliures de la feina per copiar els dibuixos que apareixien als setmanaris il·lustrats de l'època i per exercitar la seva inventiva fent retrats dels clients. Aquesta afecció seva pel dibuix li proporcionaria l'estima de la gent que acudia al cafè, que ben aviat va acostumar-se a sol·licitar d'aquell nen

discret i hàbil que els retratés mentre prenien el refresc. És en aquest moment que el pare, ja vell i malalt, deixa pràcticament la custòdia del seu fill en mans del seu germà Emili i d'alguns amics de confiança de la família. Aquest despreniment patern i possiblement també les seves estretors econòmiques explicarien el nomadisme escolar d'Aguilera, que ingressa en pocs anys en tres escoles de ciutats diferents: els Salesians de Barcelona, els Escolapis de Balaguer i el col·legi de Sant Miquel dels Sants de Vic (3).

En finalitzar els seus estudis, entra a treballar a les Aigües Potables de Barcelona, però no abandona la seva afecció al dibuix i el 1905 ingressa a l'Escola Provincial de Belles Arts, la Llotja. Aquí coneix el qui el mateix Aguilera considera el seu primer mestre, Antoni Estruch (1872-1957), un artista sabadellenc especialitzat en pintura religiosa i d'història –pintura d'assumpte, com en deien aleshores–, que serà professor a la Llotja fins el 1909, any que decideix d'emigrar a Sudamèrica. Paral·lelament, Aguilera freqüenta l'acadèmia de dibuix i pintura que Emili Casals (1843-1928) tenia oberta al número 10 del carrer de Jonqueres, on perfecciona el seu dibuix sobre model natural.

A partir d'ara entrem en una etapa particularment obscura en la biografia de l'artista. Segons Lluís Vilasau, un empresari tèxtil de Barcelona que li faria de mecenes al llarg de pràcticament tota la seva carrera, Aguilera va fer la seva primera exposició individual el 1912, acabats de complir els 30 anys (4). Poc temps després, la seva formació acadèmica li permet ocupar una plaça de professor de dibuix en una escola privada, una experiència que aprofitarà per establir-se més endavant com a professor particular en el seu propi domicili. És en aquesta època que coneix l'arbucienca Rosa Gallart Xamaní, amb qui es casarà el 13 d'abril de 1919, a l'església de Betlem de Barcelona, i en presència del seu oncle Emili i de Bartomeu Gabarró, un amic de la família. A partir d'ara comença a fer breus estades a la casa pairal de la seva dona a Arbúcies, on pinta els paisatges agrestos del Montseny i des d'on fa alguna escapada esporàdica a Girona. No és estrany, doncs, que el mateix any del seu casament concorri a l'Exposició de Belles Arts de Barcelona, un certamen bianual organitzat per l'Ajuntament que era, de fet, un aparador de l'art acadèmic, amb una vista urbana de la seva ciutat d'origen.

El 1921 neix la primera filla del matrimoni, Carme, a qui seguirà, dos anys més tard, l'únic fill varó, Francesc. Aguilera ja no és un desconegut en els ambients artístics de

Barcelona, sobretot gràcies a la seva destresa en la captació de psicologies a través del retrat. Aquesta habilitat el posarà en contracte amb alguns dels personatges més importants de l'ambient cultural de Barcelona dels anys vint, entre ells Pompeu Fabra, Ignasi Iglesias, Joaquim Mir, Santiago Rusiñol o Feliu Elias. De tots ells, en farà retrats. Però Aguilera no acaba de trobar el seu lloc a Barcelona, en un ambient que casava malament amb el seu caràcter discret i tímid i on la seva presència es diluïa a l'ombra dels pintors acadèmics ja consagrats, que acapareven el prestigi i els encàrrecs importants, i, a l'altra banda, a l'obra de l'estrèpit que causaven les propostes, per ell incomprensibles, dels artistes renovadors de les noves fornades.

Encara fa un últim intent d'adaptar-se ingressant al Cercle Artístic de Barcelona l'any 1925. Aquell mateix any presenta un dibuix al carbó d'Arbúcies al Concurs Masriera de paisatge, un premi instituït el 1917 per Lluís Masriera en memòria del seu pare Josep. La seva obra obté la Medalla d'Or, màxima distinció del certamen. Aquest premi el distreu momentàriament del seu desànim, però Aguilera se sent cada vegada més estrany a Barcelona i comença a concebre seriosament la idea de marxar de la capital. Decideix abandonar la feina a les Aigües Potables i el mateix 1925 s'instal·la amb la dona i els fills a la casa familiar d'Arbúcies, disposat a viure del que guanyi amb el seu art.

El retorn a Girona

A principis de l'any següent visita assíduament Girona i pinta algun dels seus racons més emblemàtics. Aquest contacte sovintejat amb la ciutat li permet fer amistat amb algunes de les seves figures més notables, Carles Rahola, Miquel de Palol o Rafael Masó, els impulsors de l'ambient cultural noucentista a Girona. D'aquestes estades aconseguix concertar una exposició a l'Ateneu per finals d'abril de 1926. Hi presentarà algunes de les obres que ja són indistriablement part de la seva iconografia i de la mateixa ciutat: El Campanar de Sant Feliu, Pati de la casa Sambola, Escales de Sant Martí, Cases de l'Onyar, i alguns retrats, entre ells el del seu protector i amic Lluís Vilasau.

L'exposició de l'Ateneu és rebuda amb crítiques elogioses tant a la premsa de Girona com a la de Barcelona, que destaquen sobretot les seves capacitats com a dibuixant i l'agudesia psicològica dels seus retrats. La mostra es clausura l'11 de maig amb una conferència del crític madrileny instal·lat a Girona Marcial de Laiglesia, que defineix per primera vegada els dibuixos d'Aguilera com a «pinturas al carbón», una expressió feliç repetida incansablement per tots els comentaristes posteriors de l'obra d'Aguilera. Laiglesia serà un dels més entusiastes admiradors del treball d'Aguilera i el que, d'alguna manera, introduirà el to amb què altres autors descriuran amb posterioritat la seva obra. És ell també el qui per primera vegada alerta, públicament, de la precarietat econòmica en què viu l'artista: ja abans que Aguilera s'instal·li a Girona, sol·licita des de les pàgines d'*El Autonomista* que alguna institució s'ofereixi a atorgar-li una pensió per protegir aquest dibuixant que «lleva en su cerebro mucho más de lo que se ha podido ver en el medio premioso en que se mueve» (5).

Agüelera amb la seva esposa, Rosa Gallart, i els seus fills Carme i Francesc.

No obstant això, l'entrada de l'artista a la seva ciutat natal no podia ser més ben rebuda, i així li ho volen fer saber un grup de nous amics, encapçalat pel mateix Laiglesia, el periodista Ignasi Rodríguez Grahit i l'advocat Albert de Quintana, que li organitzen, pel 20 de maig següent, un te d'homenatge al restaurant Can Norat.

Però Aguilera tasta per primera vegada les contradiccions de la societat gironina, que retira la mà amb la mateixa facilitat amb què abans l'oferia. Els elogis de la crítica, l'èxit de vendes de la seva exposició a l'Ateneu, i les atencions dels seus conciudadans, que el tracten gairebé com una glòria local recuperada, no són suficients per omplir els salons de Can Norat en aquell anunciat homenatge. Més aviat la concurrència és força escassa, i Laiglesia, en el parlament que pronuncia durant l'acte, no pot estar-se de lamentar que «algunos señores y señoritas de cierto relieve intelectual de esta ciudad brillaran por su ausencia» (6). És segur que una d'aquestes «notòries» absències va ser la de Carles Rahola, el nom del qual no s'esmenta en la relació d'assistents a l'homenatge.

Aquest descuit de l'historiador no afectarà en absolut l'amistat que l'uniria a Aguilera durant els anys que aquest va viure a Girona. De fet, serà Rahola qui, amb l'aval d'altres intel·lectuals i artistes gironins, farà arribar al ple municipal del 4 de juny de 1926 la proposta d'adquirir una de les obres d'Aguilera exposades a l'Ateneu, Sortida de la processó de la Catedral, amb vista a integrar-la als fons del Museu Provincial de Sant Pere de Galligans. El Consistori no solament accedirà a aquesta petició, sinó que en altres plens successius acordarà d'adquirir dos dibuixos més de l'artista: El Palau dels comtes d'Aguilana i Les voltes de la plaça. Rahola encara intercedirà una vegada més en benefici d'Aguilera quan, el febrer de 1927, com a president de l'Ateneu, proposarà que aquesta institució adquireixi una obra de l'artista —Mater Dolorosa— mitjançant subscripció popular. La llista de benefactors que anirà publicant la premsa per fer recompte dels donatius rebuts —es recapten un total de 160 pessetes— permet apreciar la categoria de les persones que van fer costat a Aguilera des del primer moment: Carles Rahola, és clar, Adolf Fargnoli, Marcial de Laiglesia, Eduard Fiol, Miquel Santaló, Josep Grahit, Miquel de Palol, Rafael Masó, Artur Vinardell, Josep Maria Dalmau, Laureà Dalmau, Joaquim Pla, Salvador Vives o Eliseu Jubert; a banda del mateix Ateneu, com a entitat, i del Casino gironí.

Aguilera, mentrestant, continua instal·lat a Arbúcies, on rep la visita de Santiago Rusiñol, aleshores dedicat completament al seu projecte de «jardins d'Espanya». Tots dos artistes comparteixen expedicions a l'aire lliure pintant paisatges al natural i intercanvien opinions sobre el treball respectiu. En un d'aquests intercanvis, Aguilera mostra a Rusiñol el dibuix d'un carreter esperonant el cavall del carruatge amb un fuet, un record del primer ofici del seu pare, i el modernista, no trobant una expressió millor per descriure la vivesa del personatge, exclamarà: «Tot ell és un renecl!» (7).

A finals de setembre, el GEiEG convoca la III Exposició d'art plàstic gironí, una mostra-concurs d'escassa dotació econòmica però que en anys anteriors s'havia revelat com una plataforma esplèndida per descobrir nous valors, entre ells un jove i molt jove Salvador Dalí, que hi havia concorregut l'any anterior. Aguilera hi participa en l'edició de

1926 però, contra totes les expectatives, que esperaven veure'l inscrit en la modalitat de dibuix, l'especialitat amb què s'havia destacat a l'exposició de l'Ateneu, hi presenta una pintura. El jurat, format per Isidre Bosch, en representació de l'Ajuntament; Ramon de Berenguer, per la Diputació; Rafael Masó, per l'Ateneu; i Josep Maria Busquets, per l'Associació de Música, li concedeix el primer premi, per davant del barceloní Martínez Tarrassó, el figuerenc Josep Bonaterra i l'olotí Pere Gussinyé.

Els èxits artístics no van acompanyats d'una millora econòmica. Aguilera, sense cap ocupació estable des de la seva partida de Barcelona i amb una família per mantenir, inclosa la sogra, a casa de la qual de fet vivien, sobreviu gràcies als retrats que li encarreguen les famílies gironines benestants, sovint utilitzant la mediació de Carles Rahola. A finals de 1926, el trobem ocupat preparant una exposició de pintures i dibuixos que ha de celebrar a la Sala Parés de Barcelona el 1927. Aquesta mostra ha de decidir el seu futur, confessa a Rahola, i hem d'entendre que s'hi refereix tant en un sentit purament artístic com econòmic. L'exposició de Can Parés s'inaugura finalment el 19 de febrer, però les esperances d'Aguilera no queden ni de bon tros satisfetes. La crítica barcelonina és especialment severa amb ell, que fins i tot arriba a acusar Aguilera de protegir-se darrere el prestigi dels intel·lectuals que signen els textos d'invitació del catàleg: Rahola, Miquel de Palol, Joaquim Pla, Artur Vinardell i Miquel Santaló (8). El 8 de març, amb la mostra ja clausurada, escriu profundament desolat a Rahola: «El resultat de l'exposició no ha pogut ésser més desastrós, sols he venut un quadro».

És possible que mai fins aquell moment Aguilera hagués tingut una resolució tan clara d'establir-se a Girona. El procés d'aquesta determinació pot resseguir-se al detall en les cartes que dirigeix a Rahola. Fins el març de 1927, és a dir, després del fracàs de Can Parés, no apareix cap menció explícita sobre la seva possible vinguda a Girona, llevat de vagues referències a la urgència de marxar d'Arbúcies per qüestions econòmiques. És a partir del març, justament en la mateixa carta en què comunica a Rahola el disgust pel resultat de l'exposició, que comenta al seu corresponal una trobada amb Ricard Giralt, l'arquitecte municipal de Girona i director de l'Escola de Belles Arts, el qual l'anima a instal·lar una acadèmia a la ciutat. La primera intenció d'Aguilera hauria estat, doncs, incorporar-se al cos de professors de l'Escola de Belles Arts, però aquesta es troba pendent d'una reforma a fons del seu programa d'estudis i és pràcticament inhàbil, de manera que Giralt li proposa l'alternativa de crear la seva pròpia acadèmia.

Aguilera actuarà amb rapidesa: només quinze dies després d'aquella carta ja escriu a Rahola que té «com a cosa resolta lo de l'Acadèmia de dibuix». Per afrontar les despeses d'aquest trasllat, comença a gestionar la venda de la casa pairal d'Arbúcies i organitza una exposició de dibuixos i pintures al Despatx de l'Aigua Picant de Sant Hilari Sacalm pel mes d'agost d'aquell mateix any. Els seus amics gironins continuen fent pinya en favor seu. Artur Vinardell, comentant la mostra de Sant Hilari, es felicita de la dotzena d'obres venudes, que sens dubte havien d'ajudar l'artista a finançar el seu canvi de domicili, i afegeix, referint-se a la mala crítica de Can Parés: «La premsa (barcelo-

nina) no coneixia el nom de l'Aguilera i no es va prendre la molèstia d'anar al saló d'exposició per conèixer-lo. I ara, a Sant Hilari, han estat quasi tots barcelonins els que han comprat les seves obres. Que no es desanimi, doncs, l'Aguilera. Ja arribarà el seu dia, i la premsa barcelonina caurà del seu error i li entonarà un cant de glòria» (9).

El 19 de setembre apareix a la premsa el primer anunci de l'obertura de l'acadèmia, però és evident que Aguilera encara no ha trobat un local adequat, ja que dona, com a adreça per gestionar les inscripcions dels interessats, la Galeria de Bells Oficis i la botiga de Francesc Estruch de la plaça del Vi. No és fins a primers d'octubre que l'Acadèmia s'anuncia ja amb la seva adreça definitiva, el carrer de la Força número 23, al mateix immoble on Adolf Fargnoli acabava d'instal·lar també el seu nou estudi. L'Acadèmia de dibuix i pintura Josep Aguilera obre el seu primer curs el 15 d'octubre de 1927.

Primeres amargors

Amb la inauguració de l'acadèmia, la vida d'Aguilera entra, per primera vegada en molt temps, en una etapa d'estabilitat, almenys pel que fa a la fixació de la seva residència. Però el seu caràcter, discret i extremadament malencònic, el submergeixen sovint en el desànim més amarg. Tan sols dos mesos després d'haver iniciat el curs a l'acadèmia, rep la visita d'un crític d'art, E. Moyrón. Aquest relatarà la trobada en un article publicat a *El Autonomista* uns dies després i, sorprenentment, després de comentar les noves obres que ha pogut contemplar a l'estudi de l'artista, el crític fa una advertència significativa de la situació en què es troba Aguilera: «Debemos pensar un poco más en José Aguilera, debemos descloroformizarnos de la apatía y la abulia a que estamos sometidos y rendir tributo de admiración moral y material al artista que no desea abandonarnos nunca para vivir una vida quizás más prometedora en otras patrias y bajo otros cielos» (10). En només dos mesos Aguilera ja se sentia abandonat a Girona?

L'any següent organitza la seva segona exposició a la ciutat, en aquesta ocasió a la Galeria de Bells Oficis. El mateix crític E. Moyrón, després de fer un encès elogi de la seva última producció artística, torna a interpel·lar els lectors perquè tinguin l'artista en una més gran consideració: «Pepe Aguilera, hoy ya, es una realidad tangible dentro de la pintura, y merecedor precisamente del estímulo práctico de los gerundenses para ver si entre todos podemos hacer un poco más amable y algo menos amarga la vida de este hombre nuevo e indiscutible artista» (11). Hem d'interpretar, com de fet confirmen els testimonis dels qui el van conèixer, que Aguilera tenia una tendència acusada de deprimir-se, a deixar-se caure pel tobogan estèril del desànim. Però aquesta particularitat de la seva personalitat, que revelen tan obertament els escrits de l'època, no pot ocultar-nos que Aguilera, a Girona, continua patint les estretors econòmiques d'altre temps i que la seva inestabilitat emocional era, en aquest sentit, justificada. Potser havia dipositat massa esperances en la seva aventura gironina, potser s'havia refiat massa dels aplaudiments que el van saludar els primers dies d'arribar-hi i que, inevitablement, havien d'acabar per amortir-se i apagar-se.

Aguilera i els seus tres fills, Carme, Rosa Maria i Francesc, fotografiats amb uns amics a la plaça de la Independència de Girona.

En qualsevol cas, les exposicions d'Aguilera encara eren celebrades amb entusiasme, i d'aquella exposició a la Galeria dels Bells Oficis, que al setembre repetirà, amb una selecció d'obra idèntica, a Igualada, la crítica ponderaria amb especial devoció les virtuts d'un retrat a l'oli de mossèn Francesc Tresserra, que qualifiquen de «veritable obra mestra», una demostració de com cal representar un caràcter, amb les seves grandeses i misèries. Paral·lelament a les classes que imparteix a la seva acadèmia, no sempre amb el nombre d'alumnes que hauria desitjat i sovint a canvi de ben poques compensacions econòmiques quan es tractava de fills de famílies modestes, als quals es negava a cobrar matrícula, Aguilera continua rebent encàrrecs per fer retrats a les cases benestants, o a la dels seus amics, i exposa regularment les seves produccions recents a la botiga i sala d'exposicions de Francesc Estruch. A més, des de 1927, el mateix any de la seva arribada a Girona, col·labora amb el diari *El Autonomista*, per al *Suplement Literari* del qual realitzarà diversos dibuixos de portada.

El 1929 Josep Aguilera s'integra al cos de professors de la reformada Escola Municipal de Belles Arts com a responsable de les classes de dibuix. Des d'aquest moment alternarà l'ensenyança en la seva acadèmia particular amb aquesta nova ocupació. El 1936, amb la separació, tant conceptual com física, de la secció de preparació professional i la de belles arts de l'escola (l'una instal·lada al carrer del Nord i l'altra, al requisat convent de les Escolàpies), Aguilera serà nomenat, amb el vot unànim del claustre de professors, director de la secció de belles arts. La seva activitat

en aquests primers anys a Girona es concentra bàsicament en la seva activitat pedagògica. Ja el 1929 promou una petita exposició del treball dels seus alumnes al seu mateix estudi del carrer de la Força, una iniciativa que devia ser certament engrescadora per als joves aspirants a artistes.

Per l'any següent aconseguix que els seus deixebles puguin presentar les seves obres als més adequats –si més no pel que fa a la projecció pública– locals de l'Ateneu, experiència que es repetirà en anys successius com una forma d'estimular per la via directa els esforços dels alumnes i que el mateix Aguilera aprofitarà per presentar alguns treballs propis.

La dedicació d'Aguilera als seus deixebles, als quals no solament impartia lliçons més o menys acadèmiques sobre les arts sinó també petites ensenyances sobre la via d'ordre ètic, atraurà l'atenció d'altres artistes joves, ja formats però encara en un moment primari de la seva carrera, que trobaran en el taller d'Aguilera una mena de caixa de ressonància a les seves inquietuds tant artístiques com d'índole social. L'acadèmia de la Força esdevé així un lloc de trobada i de diàleg per a artistes com Pep Colomer, Francesc Gallostra o Eduard Fiol, que no tardaran a convèncer el mestre perquè, fora d'horari, un petit grup d'alumnes avançats, constituïts en associació amb el nom Amics de les Arts, puguin practicar l'estudi del nu amb model viu.

La llibertat moral no havia avançat amb la mateixa rapidesa que els canvis polítics, i la propagació a la ciutat del rumor que a casa d'Aguilera hi havia senyores de mala reputació posant per a uns vaillets de poc més de quinze anys era massa ofensiu com per ignorar-ho. Algunes famí-

lies van obligar els seus fills a abandonar immediatament les classes d'Aguilera, el qual degué escandalitzar-se igualment de la desproporcionada reacció dels seus veïns. El temor als cossos massa explícits no era exclusiu de la societat gironina d'aquella època; a Barcelona, on l'estudi del nu era ja més o menys acceptat, la Junta de Museus va rebutjar el 1929 una obra de Josep de Togores, un dels pintors més estimats del moment, perquè hi apareixia el retrat de tres dones despullades. La mateixa gent que admirava les carnalitats rosades de Rubens es cohibia a la vista d'un nu de Togores, perquè era evident que el model del pintor català era algú que encara existia, que podien creuar-se qualsevol dia pel carrer: és la proximitat, el que espanta.

Amb l'arribada de la República, Aguilera experimenta un sentiment d'eufòria matisat per unes aspiracions d'autonomia catalana que encara no veu plenament satisfetes. Malgrat tot, continua sofrint abatiments periòdics a causa de la seva perpètua migradesa econòmica i de la ingratitude del seu ofici, una dedicació amb poques compensacions materials que sempre li doldrà. Aguilera, a Girona, és un personatge solitari, que dosifica fins a l'extrem de fer-se quasi invisible les seves aparicions a la vida pública, encara que el 1930 concorre a l'Exposició de Bellas Artes de Madrid, amb l'obra *La blanca ermita*. En general, però, exposa poc, fa alguns retrats, *il·lustra algunes portades del diari El Autonomista*, i continua fent de mestre d'alumnes apassionats als quals no es cansa d'advertir que els plaers que els proporcioni l'art potser no sempre compensaran les crueses d'haver escollit «el camí menys lluit» dels possibles (12). L'abril de 1930 neix la seva tercera filla, Rosa Maria. Aguilera, que s'acosta ja a la cinquantena, és un home cansat, desenganyat i trist.

El maig de 1933 participa en la I Exposició de Primavera de Girona, organitzada per l'Ateneu i patrocinada per l'Ajuntament i la Universitat de Barcelona. La mostra se celebra al saló de descans del Teatre Municipal, amb un muntatge arranjat per Francesc Gallostra i Pep Colomer. Aguilera, amb un dibuix de Sant Pere de Galligans, exposa al costat d'artistes de tendències tan diverses com Joan Colom, Iu Pascual, Josep Mompou, Joaquim Sunyer, Togores, Feliu Elias, Joaquim Mir, Alfred Sisquella, Josep Obiols o el mateix Joan Miró, que no mereix ni una sola línia de comentari a la premsa gironina. Aquesta, i la seva intervenció com a membre del jurat que ha de seleccionar les obres del I Saló de Tardor gironí, organitzat el setembre del mateix 1933, és una de les escasses aparicions públiques d'Aguilera en aquests anys.

Ja fa algun temps que l'artista s'ha acostumat a deixar temporalment la responsabilitat de la seva acadèmia en mans d'algun alumne avançat per poder marxar uns dies a Barcelona, on es dedica a pintar alguns retrats d'encàrrec que a Girona semblen haver-se estancat. Aguilera inverteix, doncs, la necessitat que havia tingut deu anys abans de refrescar-se temporalment de l'ambient de Barcelona venint a Girona. El desembre de 1933 presenta una exposició de fins a trenta-dues obres, entre retrats, pintures i dibuixos, a la Sala Gaspar de Barcelona. Mestrestant, la premsa gironina anuncia pel febrer de l'any següent una nova mostra d'Aguilera a les sales de l'Ateneu de Girona. No la farà mai. Després de diferents ajornaments en la data prevista per inaugurar aquesta exposició, un cronista loca-

Autoretrat.

litzava Aguilera a Barcelona i reproduceix el diàleg que hi manté a la premsa de Girona. El text és prou significatiu de l'estat d'ànim d'Aguilera perquè el transcrivim idèntic:

—Què tal, mestre. I la vostra exposició que havia d'inaugurar-se a l'Ateneu el dia 5?

—Per ara no pot ésser. He venut bastant en aquesta exposició que acabo de clausurar a Barcelona i actualment estic enllestint un retrat que m'han encarregat.

—... Així, doncs?

—Per ara no hi haurà exposició a Girona. Més endavant, potser ... (13).

Aguilera se sent ara professionalment més apreciat a Barcelona que no pas a Girona. Una prova del reconeixement que li ofereix la capital és que l'abril del mateix 1934 la Generalitat li encarrega un retrat de Francesc Macià, mort el desembre de l'any anterior, que es col·loca amb tota solemnitat al despatx presidencial del Govern català. Només pocs mesos després, Aguilera decideix abandonar el seu estudi del carrer de la Força per traslladar-se a un altre edifici, al carrer del Carme número 57, on s'instal·la l'1 d'octubre de 1934.

El 12 de juliol de 1936, una setmana abans de l'alçament militar espanyol al Marroc, s'inaugura a Palafrugell una exposició col·lectiva organitzada per l'agrupació Costa Brava, en la qual Aguilera presenta un carbó de les Cases de l'Onyar i el pastel *Pujada de Sant Martí*, al costat d'altres obres de Pep Colomer, Eduard Fiol, Francesc Gallostra, Ignasi Genover, Pere Perpinyà, Ramon Reig o Antoni Varés. Ningú no s'ocuparà de glossar el treball d'aquests artistes quan vuit dies més tard esclata la guerra. Aguilera es posiciona de forma immediata: el setembre, responen a la crida a la mobilització que diàriament promou Germinal Ros des de l'editorial d'*El Autonomista*, Aguilera comença a preparar una sèrie de dibuixos que titula genèricament *Estampes de la Revolució*, desafortunadament il·localitzada. Uns dies més tard participa,

Aguilera al menjador de casa seva, l'any 1934, amb alguns alumnes. A l'esquerra, el seu fill Francesc. A la dreta, la seva filla Rosa Maria.

juntament amb altres artistes locals, en una mostra col·lectiva a benefici de Rocors Roig Internacional, les Milícies Antifeixistes i l'Hospital de Sang a la biblioteca municipal de Girona. Paral·lelament continua atenent els alumnes de la seva acadèmia i la gestió de l'Escola de Belles Arts, de la qual ja ha estat nomenat director. Almenys en una ocasió utilitza un dels seus alumnes com a model per pintar un milicià mort en un dels nombrosos cartells sobre la guerra que circulen en aquell moment (14).

Però ja no és possible mantenir una il·lusió de normalitat quan a principis de 1939 els nacionals assetgen Barcelona. Un dia abans que les tropes entrin a Girona, Aguilera recull un exigu equipatge i puja amb la seva família a l'últim autocar organitzat per l'Ajuntament que sortirà de la ciutat durant la República. Començava el seu pelegrinatge pels camps de refugiats de França.

L'exili i, altra vegada, Barcelona

Des del febrer de 1939 fins el desembre de 1940, quan li expedeixen el permís per retornar a Catalunya, Aguilera desapareixerà entre la multitud de refugiats espanyols que travessen la frontera fugint del franquisme; es veurà separat de la seva família, coneixerà una altra guerra de proporcions majúscules, i sofrirà els insults d'aquells altres exiliats que l'acusen de feixista i traïdor quan els gendarmes francesos li concedeixin una certa llibertat de moviments als camps per la seva condició de dibuixant. La seva primera destinació serà el camp de refugiats d'Argelès-sur-Mer, una zona habilitada per rebre alguns milers d'escapats que va acabar acollint-ne centenars de milers. Aguilera s'identifica com a director d'una escola de belles arts i aconsegueix que els responsables del camp li permetin sortir algunes hores cada dia del perímetre de tanques per fer dibuixos del paisatge. Aquesta seva obsessió per la pintura fins i tot en situacions tan adverses desperta la desconfiança dels altres refugiats. No obstant això, la família Aguilera va romandre només uns pocs mesos al camp d'Argelès. Poc temps després seran conduïts amb tren a un altre camp del nord del país, el camp de Berch Plage, a Boulogne-sur-Mer, de Pais de Calais. Aquí s'instal·len amb un nombre més reduït d'exi-

liats, en un casolot d'estil normand. Aguilera continua dibuixant. Fa amistat amb el prefecte del camp, el qual li permet organitzar una mena d'acadèmia de dibuix improvisada. Però aviat també haurà d'abandonar aquest refugi, quan les tropes alemanyes amenacen les costes de Pais de Calais, així que la família Aguilera pren un altre tren en direcció al sud. La seva última destinació serà el camp de Bram, a Aude, on la família serà separada: el matrimoni es manté junt, però les filles són obligades a fer tasques domèstiques i el fill, enviat a la muntanya per conduir ramats de bestiar. Finalment, el 21 de desembre de 1940, el prefecte de Bram, un tal Eingel, expedeix a Aguilera el visat per retornar a Catalunya. Aquest paper, un document apergaminat d'inexplicable sobrevivència, confirma que Aguilera va exercir fins a l'últim moment com a professor

de dibuix: «Nous certifions –diu l'imprès– que le réfugié espagnol Aguilera Martí, Joseph, pendant son séjour au Camp de Bram, a prêté ses services, très satisfactoriement, comme professeur de dessin».

El matrimoni i les dues filles travessen la frontera a principis de 1941; el fill gran, retintut a la muntanya fent de cabrer, no tornarà a Catalunya fins el nombre d'aquell mateix any. Quan el tren en el qual viatgen s'atura a l'estació de Girona i un revisor comença a enfocar el rostre dels viatgers amb una llanterna, Aguilera experimenta per primera vegada una por que no havia sentit en els seus dos anys d'exili a França. En el brogit de la multitud que s'apilona a les andanes, Aguilera distingeix una cara que li és familiar. És Joaquim Muñoz Ravetllat, nebot del veterinari de Salt que havia estat veí de casa seva en els anys de la infantesa. Ravetllat el saluda a mitja veu. «I on aniràs, ara?, interroga a Aguilera, i aquest li respon, amb veu abatuda: «Me'n torno a Barcelona; aquí ja no hi faig res».

Últimes satisfaccions i final

A punt de complir els seixanta anys, Aguilera ha de començar de nou. Lluís Vilasau, l'empresari que li havia fet de mecenes dels seus inicis, li localitza un pis al barri de Gràcia, al carrer Providència, i paral·lelament obre un estudi a la Porta de l'Àngel. L'any següent a la seva arribada ja organitza la seva primera exposició, a les sales de la galeria Arte, situada als baixos del seu estudi. El seu retorn és saludat tímidament per la premsa barcelonina, que continua apreciand les seves habilitats en el retrat al carbó però que persisteix a discutir-li la qualitat dels olis. Per a la mateixa sala Arte, Aguilera treballa en una sèrie de retrats de personatges coneguts del món de la cultura que seran, de fet, els que li proporcionaran el reconeixement més unànim de la crítica. Entre altres dibuixa els germans Miquel i Lluçà Oslé, els músics Toldrà i Marshal, Josep Clarà o el ninotaire Bon.

Farà encara altres exposicions a l'Hotel Terramar de Sitges (1942), a les Galeries Laietanes (1947) o a la sala de Grifé & Escoda (1949), i en l'entremig rebutjarà algun encàrrec que violenta els seus principis, com la proposta de Vilasau de retratar Franco i que obre la primera esclatxa en

Dibuix per a la coberta del llibre "Memòries d'un gironí" de Joan Vinyas i Comas, 1932.

la relació amb el seu protector. També n'afrontarà d'altres d'importants, com el dels comtes Güell, que sol·liciten un retrat d'aquell «desconegut» que acaben de descobrir en una sala d'exposicions. Aguilera perdrà aquí una oportunitat immillorable d'introduir-se en els ambients nobles de Barcelona quan, esperonat per la seva precarietat econòmica, sol·licitarà directament als comtes, sense passar pel protocol dels seus secretaris, que li paguin l'encàrrec a la bes-treta. Farà el retrat i el cobrarà, però els aristòcrates no encaixaran l'ofensa.

Però sens dubte l'activitat més estimulante d'aquests anys és la que du Aguilera al País Basc el 1943, quan Vilasau li concerta una exposició al Museu de Sant Telm de Sant Sebastià. Allà presentarà diversos retrats de famílies significades del País Basc i vistes d'alguns dels seus elements urbans i paisatgístics, com *l'Illa de Santa Clara* o *L'hipòdrom de Lasarte*. L'èxit d'aquesta exposició és fulminant i l'any següent repeteix l'experiència amb una segona presentació basca, en aquesta ocasió a l'Hotel Carlton de Bilbao, on exposa una cinquantena d'obres entre dibuixos i pintures. A la inauguració, és presentat pel mateix alcalde de la ciutat, Joaquín de Zuazagoitia, de qui Aguilera farà un retrat. D'aquesta segona visita al País Basc data el cèlebre apunt que fa d'Ignacio Zuloaga, una de les glòries nacionals del moment. Retrata també Ricardo Baroja, germà de l'escriptor Pio, el comte de Superunda o el Trio de Cambra de Bilbao. A un amic dels seus anys de Girona, Aguilera explicarà un temps després que l'únic moment de la seva vida que no patí de misèria econòmica va ser durant aquesta temporada al País Basc. Encara hi tornarà a exposar el 1949, a les sales de la Sociedad Bilbaína, que es pot considerar pràcticament la seva darrera exposició.

Aquest mateix any, el 1949, Aguilera recupera la confiança en els seus amics de Girona, quan l'aleshores alcalde Salt, el seu amic Joaquim Muñoz Ravetllat, el convida a fer una exposició d'homenatge a les sales de l'Ajuntament. Aguilera retorna oficialment al poble de la infantesa després de deu anys d'haver-ne fugit, i se'n complau. La premsa, dominada pels òrgans de comunicació del Movimiento, el tracta amb una certa discreció, però els seus amics no li fallen. Instal·lat a l'Hotel Peninsular mentre la seva exposició roman oberta, és festejat per tothom. Els qui el recorden diuen que en aquell moment va ser feliç.

Després vindrien els anys de la davallada, durant la qual encara fa una última visita a Girona, el 1951. S'allotja a casa del seu exalumne Isidre Vicens durant un mes, al cor del barri antic, però quan surt al carrer per retrobar-se amb aquells racons que havia pintat tantes vegades, la gent ja no el reconeix. Torna a Barcelona cansat i malalt i, potser per una ironia del destí, o pel pes dels recors que l'oprimien, mor el 29 d'octubre de 1955, el mateix dia que Girona s'engalanava per celebrar la festa del seu patró.

Eva Vázquez és historiadora de l'art.

Notes

1. La reconstrucció biogràfica de Josep Aguilera no hauria estat possible sense el testimoni, valuósíssim, d'aquells que el van conèixer i que han tingut la paciència de sofrir els meus interrogatoris: Albert Casellas, Ernest Dalmau, Benet Julià, Pau Masó, Joaquim Muñoz Ravetllat i Isidre Vicens. Tots ells entendran que faci un esment especial de Carme, Francesc i Rosa Maria Aguilera, fills de l'artista, als quals, no cal dir-ho, està dedicat aquest article.
2. Ha estat impossible verificar amb exactitud la data d'aquesta partida, que hauria pogut obrir-se fent una ullada al cens d'aquests anys; l'Arxiu Municipal de Salt no disposava de cap arxiver durant els mesos que es feia aquest treball. Dec les dades sobre la Contribució Industrial d'aquest període a la bona disponibilitat d'una funcionària que es va avenir a obrir-me les portes de l'arxiu i a deixar-me navegar entre els papers.
3. La informació d'aquests anys prové del record d'alguns testimonis i del treball de Pere Freixas al catàleg de l'exposició d'homenatge a Josep Aguilera organitzada a la Fontana d'Or per la Caixa de Girona i el GEiEG el 1978.
4. En la presentació al catàleg d'una exposició d'Aguilera a les galeries Arte el 1942, Lluís Vilasau escriu: «Al cumplir los treinta años hace su primera exposición». Aguilera tenia 30 anys el 1912.
5. Marcial de Laiglesia: *La evolución del dibujante*, al *Suplement Literari de El Autonomista* de l'octubre de 1926.
6. *El Autonomista*, diari del 21 de maig de 1926.
7. L'anècdota sobre Rusiñol és descrita per Laiglesia en l'article ja citat.
8. *La Publicitat*, diari del 2 de març de 1927. L'articulista diu textualment: «El catàleg de les obres que exposa aquest artista gironí va il·lustrat amb nombrosos judicis crítics laudatoris de personalitats prestigioses. Confessem que davant de l'obra del jove gironí no sabem sentir l'optimisme que anima aquells il·lustres pares literaris».
9. Artur Vinardell: *Notes d'art*, a *El Autonomista*, diari del 6 de setembre de 1927.
10. E. Moyrón: *En la academia de José Aguilera*, a *El Autonomista*, diari del 19 de desembre de 1927.
11. E. Moyrón: *Aguilera y sus cuadros*, a *El Autonomista*, diari del 25 de febrer de 1928.
12. Presentació del mateix Aguilera en un catàleg, no datat, de l'exposició d'un grup d'exalumnes.
13. *El Autonomista*, diari del 10 de març de 1934.
14. Isidre Vicens, que li va fer de model, només recorda la calor que va passar, al terrat de la casa del carrer del Carme, en aquelles llargues sessions per fer-se el mort mentre Aguilera el pintava.